

BOLALARDA IKKI TILLILIK MUAMMOSI

Gulnoza Murodilovna Pulatova

Farg'ona davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalardagi ikki tillilikning psixologik sotsiologik, psixolingvistik jihatlari haqidagi nazariy bilimlar berilgan. Olimlarning ikki tilli bolalarda o'tkazilgan tadqiqotlari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ikki tillilik, psixolingvistika, kommunikativ, semantik, lingvistik, miya antropogenezi, nutq aspektlari.*

Ikki tillilik (Bilingvizm) hodisasi ko'plab tadqiqotchilarning diqqat-e'tiborida. Ikkinchisi nafaqat ikki tillilik muammosining ko'p qirraliligi, balki uning taqdiri bilan ham izohlanadi, bu ko'p jihatdan til siyosatiga bog'liq bo'lib, afsuski, har doim ham madaniyatlar va tillarning o'zaro ta'siri tabiatini hisobga olmaydi. Umumiy masalalar tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, psixolingvistika pozitsiyalarida ikki tillilik, ikki tilshunoslikning paydo bo'lish sabablari, uning etnikmadaniy ildizlari ochib beriladi. Ikki tillilik muammosi ko'p qirrali. Demak, uning turli jihatlari C.Beyker 1998, T.Skutnabb-Kangas 1981, K.Beykers 2002, J.Shumann 1978, V.Makki 1970, N.I.Jinkin 1959, E.M.Veresh, E.M.Veresh asarlarida o'rganilgan. Leontieva 1964, N.V.Imedadze 1978 va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Zamonaviy dunyoda bir qator tadqiqotchilarning fikricha, bolalarning ikki tilliligi sayyoramizdagi bolalarning deyarli yarmini qamrab oladi va bu tendentsiya o'sishda davom etadi (L. Bloomfield 1969; Y. Weinreich 1999; M.T. Barannikova 1969; A.S. Markosyan 2004 va boshqalar.). Haqiqiy muloqot sharoitida ikki tilli bolalar ikki tilni assimilyatsiya qilish jarayonida spontan nutq rivojlanishi bilan ajralib turadi. Agar o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarning nutqini ikki tilda tushunish qobiliyati ularning jamiyatdagi o'rni va rolga ta'sir qilsa, nutqni rivojlantirish darajasi ikki tilli bolaning o'z-o'zini anglashiga muqarrar ravishda ta'sir qiladi. Ikki tillilikni rivojlantirish jarayoni bolaning erta bolalikdan kattalar bilan muloqotda oladigan nutq taassurotlarining xilma-xilligi, chuqurligi va to'g'riligiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, fan oldida bolalar aralash kommunikativ muhitda bir-biriga bog'liq bo'lmagan ikkita tilni o'zlashtirganda nutqni rivojlantirish jarayonining xususiyatlarini o'rganish vazifasi turibdi. Shu bilan birga, ikki tillilikning har tomonlama rivojlanishini belgilovchi omillarni ajratib ko'rsatish muhimdir.

Ta'lim rus tilida olib boriladigan davlat maktablarining ikki tilli ta'limga o'tishi bilan, bu yondashuvning ba'zi modellari boshlang'ich sinflarda integratsiyalangan tarkibning 50 % -95 % ni o'rganishni ta'minlaydi. Latviyada jiddiy salbiy hodisalar mavjud edi. Ularning og'irlashuvi, shuningdek, rusiyzabon oilalar farzandlarini latish tilida olib boriladigan maktablarga qabul qilish tendentsiyasi bilan bog'liq. Bunday

sharoitda bolalar chet tilidagi muhit tomonidan ular uchun yaratilgan tabiiy noqulaylikni boshdan kechiradilar va o'qituvchi bolalarning beqaror xatti-harakatlari, ba'zan esa ularda paydo bo'ladigan umidsizlik bilan shug'ullanishga majbur bo'ladi. Bolalarning katta qismi ma'nolarning o'ziga xosligini saqlab qolishga harakat qilib, uzoq vaqt davomida so'zlar va konstruktsiyalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish tendentsiyasiga ega. Biroq, latish tilida yetarlicha so'z zaxirasining yo'qligi ularning o'quv materialini to'liq o'zlashtirib olishiga va shunga mos ravishda bir tildan boshqa tilga kerakli tarjima ko'nikmalarini egallashiga to'sqinlik qiladi. Ota-onalar ham bolaga uyda yordam bera olmaydilar, chunki bolalar maktabda nima bo'layotganini o'z ona tillarida aytib bera olmaydilar. Natijada, maktablar o'z ona tilini ham, ikkinchi tilini ham yetarli darajada bilmaydigan bir qator o'quvchilar bilan ishlashga majbur bo'lmoqda. Bunday bolalar uchun asosiy muammo shundaki, ular ikki tilli maktabda yoki Latviya tilida o'qitiladigan maktabda o'qiyotganlarida, hech qachon mutlaq ikki tillilik deb ataladigan narsaga erisha olmaydilar. Ular orasida nutq patologiyasiga ega bo'lmagan, lekin ijtimoiy sabablarga ko'ra maktabga kirgunga qadar latish tilini o'zlashtirishga ulgurmagan bolalar ham bor. Bu boradagi muammoli bolalarning ko'pchiligi nutqning turli buzilishlari va nutqsiz rivojlanishi bo'lgan bolalardir.

T.Skutnabb-Kangas yetarlicha o'zlashtirilmagan tilda o'qish talabalar o'rtasida qo'shimcha keskinlikni keltirib chiqarishini ta'kidlaydi. Tilni tinglash diqqatni jamlashni, charchashni talab qiladi, talaba mazmundan ko'ra lingvistik shakllarni idrok etishga ko'proq pul sarflashga majbur bo'ladi. Talabalarga nafaqat lingvistik va maxsus, balki kommunikativ kompetentsiya ham kerak - to'g'ri bayonotlar nafaqat tushunarli, balki ijtimoiy me'yorlarga ham javob beradigan tilda shakllantirilishi kerak. Bola bir vaqtning o'zida tilni o'zlashtirishga va ma'lumotni qabul qilishga majbur. Bu ko'pincha stress, o'zini past baho, o'zidan norozilik va begonalashishga olib keladi. Ko'p narsa o'quvchining individual xususiyatlariga - irsiyatga, oiladagi tarbiyaga va, albatta, ona tilining rivojlanish darajasiga bog'liq.

Ikkinchi tilni o'rganishda bolalar ham, kattalar ham ikkinchi tilni o'zlashtirishning muayyan bosqichlaridan o'tadilar. Bosqichlar tilning tabiiy yoki rasmiy muhitda o'zlashtirilishidan qat'i nazar, universal va o'zgarmasdir. Avvaliga - kichik lug'at va oddiy sintaksis, keyin-jumlalarning murakkabligi. Nutq birliklarining rivojlanishi asta-sekin sodir bo'ladi. Ikkinchi tilni o'rganish va tilni bilish darajasini oshirishda ham farqlar mavjud. Tilni o'zlashtirish bosqichlari universaldir; til birliklarini o'zlashtirish ketma-ketligi individual bo'lishi mumkin va ularni o'zlashtirish tezligi har bir aniq vaziyatda har xil bo'ladi.

Ikki tillilikning yana bir muhim jihati bor. J.Kaminsning fikricha, ikkinchi tilni egallash ko'p jihatdan birinchi tilning rivojlanish darajasiga bog'liq. Agar birinchi til bola uni kontekstdan tashqarida ishlata oladigan tarzda ishlab chiqilgan bo'lsa, ikkinchi tilni o'zlashtirish nisbatan oson kechadi. Agar birinchi til yomon o'zlashtirilgan bo'lsa

yoki birinchi tilni yo'qotish xavfi mavjud bo'lsa, ikkinchi tilni o'zlashtirish sezilarli darajada sekinlashishi mumkin.

Maktabda ikkinchi tilni o'zlashtirish ham bolaning umumiy qobiliyatlari va maxsus til (lingvistik) iste'dodi bilan bog'liq. Biroq, ba'zi mualliflar chet tilini o'rganishda intellektning etakchi rolini tan olmaydilar (Beyker 1998). L.M.Vekkerning probabilistik epigenez modeliga asoslanib shuni ta'kidlash mumkinki, aralash kommunikativ muhitda bola ta'sir qiladigan atrof-muhit ta'sirining tabiati uning bir tilli tengdoshidagi o'xshash jarayon bilan solishtirganda tuzilishi va mazmuni jihatidan murakkabdir. Bu holat ontogenezning dastlabki bosqichlaridan boshlab potentsial ikki tilli tillarda "tovushli material" ni qayta ishlashda "kutish mexanizmlarini" kuchaytirish uchun yanada keng imkoniyatlarni rag'batlantiradi. Demak, ikki tillilikdagi nutq aspektlarining rivojlanishi aslida fonetikani o'zlashtirish, lug'at boyligini o'zlashtirish va har bir til grammatikasini shakllantirish bosqichlarini o'zida aks ettiradi.

Bola rivojlanishining barcha yosh bosqichlarida paydo bo'ladigan ikki til uchun yangi nutq funksiyalarining paydo bo'lishi ham kommunikativ muhitga bog'liq va uning etakchi faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Maktab davrida ona va ikkinchi tillarni tizimli ravishda o'rgatish bilan bola ular haqida xabardor bo'ladi va bu jarayon nutqning yangi funksiyalari va turlarini ham qamrab oladi. Ikki tillilik muammosini nutq faoliyati nazariyasi doirasida ko'rib chiqishda (A.A.Leontiev 1964, I.A.Zimnyaya 2001 va boshqalar) sezgir davrlarda ikkinchi tilni o'zlashtirishda alohida motivatsiya yaratishning ahamiyati katta.

Ikki tillilikdagi nutqning ikkita asosiy funksiyasining (kommunikativ va semantik) genezisi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu ularning shakllanish jarayonlari har xil bo'lishi bilan ifodalanadi, lekin birining rivojlanishi boshqasining shakllanishini rag'batlantiradi va unga tayanadi, ya'ni ular chambarchas bog'liq. Kommunikativ funktsiyaning kelib chiqishini ko'rib chiqayotganda, muloqotga bo'lgan ehtiyoj va uning aralash kommunikativ muhitda shakllanishi aslida bolaga tashqaridan berilganligi aniqlandi. Shu bilan birga, kattalar og'zaki muloqot va nutqning semantik funktsiyasini rivojlantirish orqali vositachilik qiladi. Bir tilli muhitda va ko'p tillilik sharoitida bolalarda tilni shakllantirish jarayonlari o'rtasidagi farqni N.Sh.Aleksandrova Germaniyada rus tilida so'zlashuvchi bolalar bilan tuzatish ishlari tajribasini umumlashtirgan holda qayd etadi.

Muallif ikki tillilik muammosini tadqiq qiluvchilarning hammasi ham ma'qullamagan pozitsiyani egallaydi. V.V.Arshavskiyning fikricha, ikkinchi tilni ona tili yetarli darajada o'zlashtirilgandan keyin o'rganish kerak. Ushbu nuqtai nazarni asoslash uchun V.V.Arshavskiy muammoni ko'rib chiqishning neyropsixologik rejasidan foydalanadi, bu bilan bog'liq holda tilga yarim sharning reaksiyasi turlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda paydo bo'ladigan pedagogika va madaniyatlararo munosabatlar masalalari muhokama qilinadi. Xususan, inson ruhiyati va xulq-

atvorining sifat jihatidan o'ziga xosligi, uning ijtimoiy aloqalari tabiati, faoliyatning u yoki bu shakliga moyilligi, V.V.Arshavskiyning fikricha, ko'p jihatdan idrok etish va qayta ishlashning ikki xil turining mavjudligi bilan bog'liq. katta miya antropogenezida yuzaga keladigan yarim sharlar assimetriyasi bilan bog'liq ma'lumotlar. Mantiqiy-og'zaki tip chapning faolligi, fazoviy-majoziy tip esa o'ng yarim sharning faolligi bilan bog'liqligi umumiy qabul qilinadi. V.V.Arshavskiy ko'rsatganidek, chap yarim shar tipidagi bolalar o'zlashtirishda ko'proq muvaffaqiyat qozonishadi.

Bolaning rivojlanishi, uni tarbiyalash va ta'lim olish uchun ona tilining ustuvor ahamiyatini ilgari suruvchi g'oyalarning barcha ahamiyati bilan birga, adabiyotda yana bir nuqtai nazar mavjudligini ta'kidlash kerak. Ikki yoki undan ortiq tilni parallel ravishda o'rganish bolaning ruhiyatiga sof ijobiy-rag'batlantiruvchi va rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, degan fikrdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avrorin V.A. Ikki tillilik va maktab // Ikki tillilik va ko'p tillilik muammolari. M., 1972 yil. 49-62-betlar.
2. Vaynrayx U. Bir tillilik va ko'p tillilik. Tilshunoslikda yangilik. - Nashr. 6. Til aloqalari. - M., 1972. - C. 25-60.
3. Vereshchagin G.M. Ikki tillilik (ikki tillilik)ning psixologik va uslubiy xususiyatlari. - M.: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 1969. -160 b.
4. Nodira, T., Shoxista, M., Gulnoza, P., Yoqutkhon, K., & Mohinur, D. (2022). Exploring the development of creative thinking in small school students. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 14(02), 5701-5707.
5. Yuldasheva, M. B., Toshboltaeva, N., Pulatova, G. M., Mamajonova, S. K., & Karimjanova, Y. U. (2021). Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 14552-14558.
6. Pulatova, G., & Mamajonova, S. (2020, December). DEVELOPING CHILDREN'S SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE THEORETICAL ANALYSIS. In Конференции.
7. Kamoldinovna, M.S. (2022). BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJOBIY MUNOSABAT USULLARINI SHAKLLANTIRISH: Mamajonova Shoxista Kamoldinovna Farg'ona davlat universiteti Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (12), 333-337.
8. Пулатова, Г. (2021). Theoretical analysis of the study of the phenomenon of bilingualism. *Общество и инновации*, 2(6/S), 200-204.
9. Pulatova, G.M. (2020). WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 368-371).

10. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Евразийский журнал академических исследований, 3(5 Part 3), 48-58.
11. Gulnoza, P., & Nodira, T. (2022). Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 14, 14-17.
12. Пулатова, Г. (2021). Билингвизмни комплекс ўрганишдаги ёндашувлар. Общество и инновации, 2(4/S), 769-775.
13. Ro'zimatjon, A., & Gulnoza, P. (2022). SHAXSNING SHAKLLANISHIDA STRESS MUAMMOSI VA TURLARI. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 5(2), 134-137.
14. Murodilovna, P.G. (2022). AGE CHARACTERISTICS OF SPEECH AND COMMUNICATION. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 520-523.
15. Sodiqovich, S. F. (2022). BOLA NUTQINING RIVOJLANISHIDA PSIXO-GIMNASTIKA USULLARIDAN FOYDALANISH: Soliyev Farhod Sodiqovich, Farg 'ona davlat universiteti, Psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi Pulatova Gulnoza Murodilovna, Farg 'ona davlat universiteti, Psixologiya kafedrasida o'qituvchisi. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (12), 317-325.
16. Пулатова, Г. (2021). Теоретический анализ изучения феномена билингвизма. Общество и инновации, 2(6/S), 200-204.
17. Pulatova Gulnoza, Toshboltaeva Nodira, //Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment// Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. Volume 14| November, 2022. 14-17 pages.
18. Eleonora Topvoldievna Mirzajonova, Odinaxon Raxmanovna Parpiyeva //Modern Special Preschool Education: Problems and Solutions// Journal of Pedagogical Inventions and Practices. Vol. 9. 06-2022. 100-106 pages.
19. Mirzajonova, E.T. (2023). O 'SMIR YOSHDAGI O 'QUVCHILARDA AXBOROTDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(3), 660-669.
20. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAG'I BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Евразийский журнал академических исследований, 3(5 Part 3), 48-58.

21. Pulatova, G.M. //WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY// Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. 2020.

22. Pulatova Gulnoza, Toshboltaeva Nodira, //Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment// Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. Volume 14| November, 2022. 14-17 pages.

23. MAMAJONOVA, S., & O'g'ilxon, P.L. (2023). O 'SMIRDA DIQQAT BARQARORLIGI, O 'QITISHNING MAZMUNDORLIGI, MANTIQIYLIGINI OSHIRUVCHI OMIL SIFATIDA. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(4), 72-76.

24. Mamajonova, S. (2023). O 'SMIRLARDA ADDIKTIV XULQ SHAKLLANISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(5), 173-178.

25. MAMAJONOVA, S., & HOSHIMOVA, Z. (2023). O'SMIRNING O'Z-O'ZIGA VAHO BERISHI ADDIKTIV XULQ SHAKLLANISHIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMIL SIFATIDA. Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(5), 104-108.

26. Mamajonova, S. (2023). THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT AND CHILD AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THE ADJECTIVAL HULK DURING ADOLESCENCE. Science and innovation, 2(B5), 155-160.

27. Kamoldinovna, M. S., & Mirzamirovna, M. C. (2022). Formation of Positive Attitude Methods in Primary Class Students. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 14, 87-91.

28. Kamolovna, M. S. (2022). THEORETICAL FOUNDATIONS OF MEMORY PROCESSES AND THEIR SPECIFICITY IN PRESCHOOL AGE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(3), 145-148.

29. Джалолова, М. А., & Мамажонова, Ш. К. (2022). O'SMIRLAR XULQIDA NOMOYISHKORLIK G'AYRATLILIK XUSUSIYATLARI TADQIQ ETISH METODOLOGIYASI: Djalolova Mohinur Abdusattor qizi, Mamajonova Shohista Kamolovna, Farg'ona davlat universiteti psixologiya kafedrası o'qituvchilari. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (6), 287-292.

30. Djuxonova, N. X., & SH, M. (2021). Mahalla-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashning muhim omili sifatida. innovatsii v pedagogike i psixologii, 4(7).

31. Джухонова, Н.Х., & Мамажонова, Ш. (2021). МАҲАЛЛА-ҚИЗЛАРНИ ОИЛАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА. ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ, 4(7).

32. Djalolova, M., & Mamajonova, S. (2020). THE PROBLEM OF LEARNING CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN. *Theoretical & Applied Science*, (4), 176-178.

33. Mamajonova, S.K. (2020). PSYCHOSOMATIC APPROACH IN CONSULTATIVE PSYCHOLOGY. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 361-364).

34. Mamajonova, S. (2020, December). SPEECH OF PRESCHOOL CHILDREN MODERN METHODS OF DEVELOPMENT. In Конференции.